

Глиго ОДАЛОВИЋ

ИЗ ПРОШЛОСТИ ЛУШТИЦЕ

Кључне ријечи: Бока Которска, Полуострво Луштица, археолошка налазишта, Punto Roza (Росе), духовни живот, сакрални споменици, занатство, поморство, маслинарство, виноградарство, производња украсног камена, производња креча, миграције, културно наслеђе, култура живљења, школе.

Изnoseћи, према свом нахођењу, неке појединости из луштичке прошлости (историје, занимања, миграција и културе), покушао сам да их освјежим, прикупљајући их на једно мјесто из више стручних извора, те да их на тај начин презентирам заинтересованим читаоцима. Више су то пабрици са релевантним подацима, који би могли послужити за једну комплекснију грађу о Луштици, па их као такве треба и прихватити.

КРАТАК ОСВРТ НА ИСТОРИЈСКА ЗБИВАЊА

Овај осврт није потребан из разлога што ће се њиме истаћи неке нове чињенице битне за историју Луштице, већ зато да би обични људи, Луштичани и остали који ће ово прочитати, имали најкраћи преглед битнијих података из историје овога краја, од најстаријих времена ко је владао Луштицом и настањивао је.

Археолози су доказали да је Луштица била насељена и прије Илира, још у неолиту. Пронашли су „једну камену калупасту сјекиру... приликом копања једне јаме за креч”,¹ коју су користили прастановници Луштице. Затим је ту живјело илирско племе Ардијеји, који су за свог боравка оставили доказе материјалне културе. Археолози су открили преко 37 камених гробница-гомила (могила) и већи број градина (утвр-

¹ Илија Пушић: „Археолошки локалитети и стање археолошке науке у Боки Которској”, Бока I, X-Нови 1969.

ђења), данас тотално запуштених. Поред Илира било је на Луштици још у IV вијеку п.н.е. грчких насеобина. Падом Илира под римску власт у II вијеку н.е. постепено настају римске насеобине (*Oppide civium Romanorum*). Подјелом Римског царства на источно и западно, Бока, а са њим и Луштица, нашли су се у почетку у саставу Западног римског царства. Сматра се да је из тог времена тврђава Арза, у којој су пронађени ћупови са људским костима. У V вијеку н.е. Боку је заузео *Теодерикс*, краљ Источних Гота, од којег је отима цар Јустинијан у VI вијеку. Претпоставља се да су из тог времена насеља *Punto Roza* на Луштици и Столи, које више не постоји, а налазило се уз обалу између Ђеновића и Кумбора. Та насеља су порушили Сарацени у IX вијеку, а касније су их докрајчили јаки земљотреси.

Што се духовног живота тиче хришћанство као религија у Боки је било рано прихваћено, јер је према писању Фабијанића, још у IV вијеку римски папа Јулије позвао на сабор у Риму епископа рисанског.² Са пропашћу Западног римског царства у V вијеку, ови крајеви подпадају под све већи утицај Византије, а тиме и источне религије - православља, које постепено у Луштици постаје доминантна религија све до наших дана. Једино је за вријеме млетачке управе Боком, када се Луштица налазила у саставу Которског дистрикта, власт покушавала, али без већег успјеха, да протјера православне свештенике са Луштице, наређујући између осталог да их треба истријебити и одузети им земље са којима располажу. У неким православним црквама насилно су постављали римо-католичке олтане, на примјер у Цркви св. Николе у Радованићима, којег су мјештани уклонили 1812. године у вријеме француске управе Боком.³ Исти случај се десио и у Цркви св. Петке у Мрковима, чији је католички дио цркве (олтар) био посвећен св. Петру.⁴

Прије доласка Словена, Боку пљачкају Авари, а најбројније су били насељени у Грбљу и Будви, тако да се тада и будвански залив називао „*Avarogum sinus*”.

Процес досељавања Словена на Балкан, који је започео у VII вијеку, слабо је познат јер досељени Словени нијесу представљали организовану цјелину, већ су остали трајно подијељени, стварајући мале јужнословенске кнежевине Дукље (име добила по римском граду Доклеји, на обали ријеке Зете). Дукља је била најстарија и најистуренија јужнословенска кнежевина према Византији. Са пропашћу Дукље у

² Фабијанић: „*Prospetto cronologico dela Dalmatia*”

³ Младен Црногорчевић: „Цркве у Луштици”, Просвјета - Загреб.

⁴ Рајко Вујичић: „Прилог познавању споменика културе на Луштици”, Бока 13-14, ХН/82.

XII вијеку Бока улази у састав државе Немањића, прво Рашке, а касније Зете, чији је први намјесник био Немањин син Вукан. „Владари из династије Немањића препустили су приморским градовима широку аутономију... Аутономни живот градова био је регулисан њиховим статутима”.⁵ Такав статус градова утицао је на њихов бржи развој, чему је посебно допринијела успостављена трговина са унутрашњошћу Балканског полуострва и прекоморским земљама. Ту се посебно истицао Котор који је тада добио многе крајеве по Боки, међу којима и полуострво Луштицу. Постоје двије верзије о предаји Луштице которској властели: по првој је син дукљанског краља Бодина, Ђорђе, 1115. године предао Котору Луштицу, Кртоле и Превлаку.⁶ Док по другој верзији испада да се ради о Ђорђу сину Вукана Немањића и да година није одговарајућа. Урош II је 1319. године даровао которској властели храм св. Богородице у Росама, а 1350. године цар Душан је потврдио проширење граница Котора, поред осталих крајева у Боки и на Луштицу. Послије пропасти Душановог царства у XIV вијеку, у Зети се појављују властелини Балшићи који постепено преузимају и учвршћују власт у тој држави. Владали су и Боком, али не и Котором, јер је 1420. године Котор узела у заштиту Венеција (Млетачка република). Заштићени од Венеције Которани су се сукобили са Балшићима, освојили Луштицу и вратили је једно вријеме у свој посјед. Луштица није никада дошла у посјед босанске државе на челу са Твртком I. Послије смрти Балше III Луштица улази у састав државе Деспота Стевана Лазаревића, а последије њега на почетку друге половине XV вијека прелази у руке Црнојевића, да би коначно припала Млетачкој републици, односно поново се нашла у посједу Которског дистрикта све до краја млетачке владавине Боком (1797. г.). Осим повремених турских упада, Луштица није никада била под турском влашћу. Упада турских било је више, али се један од најтежих десио 1655. године када је Скадарски паша напао дјелове Боке преко Грбља до Лепетана и Луштице. Тада је Луштица била потпуно похарана и опљачкана. Корист из овог сукоба имали су и новски гусари који су узели свој плијен, одводећи у рупство четрдесет људи са Луштице.⁷

Сви господари Боке Которске у XIX вијеку (Аустријанци, Руси, Французи, Централна комисија Црногораца и Бокеља) били су господари и Луштице, да би се процес преузимања ове територије око-

⁵ Сима Ђирковић: „Црна Гора од досељавања Словена до пада под Турке”, Монографија ЦГ, Београд 1976.- извор под 5.

⁶ Gussepe Gerlich: „Memorije storiche” ect. ст. 50

⁷ Глигор Станојевић: „Из историје Црне Горе XVI и XVII вијека”, Историјски записи 2/59, Цетиње.

нчао одлуком великих сила 1814. године, којом је Бока предата у надлежност Аустроугарске, која је у њој остала све до краја I свјетског рата 1918. године. Први долазак Аустријанаца у Боку послије пада Млетачке републике па до Пожунског мира 1805. године, примљен је од Бокелја са много незадовољства, немира и буна, посебно у Грбљу, којима се у том бунту придружују Кртоле и Луштица. Представник аустријске власти у Котору тада извјештава Беч: „Општине Кртољска и Луштичка са 2496 душа представљају становништво непокорно, насилно и крвожедно у дјелима. Двије године не слушају свога поглавара, почињеше убиства која остају још некажњена...”⁸ У покушају одбране Залива од упада Француза 1806. године, учествовали су и Луштитани. Конте Ђорђе Војновић, командант одбране херцегновског краја, наређује команданту ратног једрењака „Св. Михаел” који је био укотљен у Росе, да наоружа сва пловила која се ту налазе и да на мјесто постојећих посада укрца Луштитане, те да с њима дође под Нови.⁹

Луштица је била посебна општина од 1826. до 1944. године, а центар општине се налазио у Радованићима. На почетку XX вијека општина је бројала 1203 становника. У њеном саставу једно вријеме се налазило и касније кртољско село Крашићи.¹⁰

ЗАНИМАЊА ЛУШТИЧАНА У ПРОШЛОСТИ

У далекој прошлости Луштице њени су се становници највише бавили гајењем стоке, претежно ситне, примитивном обрадом земље и сакупљањем разних корисних плодова из природе. Временом, са повећањем броја становника и сазнањима до којих су долазили, почели су усвајати нова корисна занимања, а на првом мјесту отискују се лађама на пучину и тако постепено постају врсни поморци. Овдје нам није циљ да опишемо све што су Луштитани у прошлости радили и чиме су се бавили, већ да истакнемо нека од тих занимања која су била доста карактеристична за овај крај.

О занатству

Занатство на Луштици никада није имало већег значаја, јер за то нијесу ни постојали прави услови. Ако је било понеког зидара,

⁸ Архив ХН - Први аустријски период год. 1798.

⁹ Архив ХН - Руски период год. 1806.

¹⁰ Марија Црнић - Пејовић: „Прилог економско-миграционим кретањима из Луштитичке општине”, Бока 8, X-Нови 1976.

ковача, дрводјелца или постолара, више су то била њихова споредна занимања, него главна. Међутим још од старих времена постоје подаци, писани трагови који доказују да су поједине породице слале синове на изучавање ријетких и уносних заната, најчешће у Котор. Још 1333. године Милат Милосављевић из Луштице изучава златарски занат у Котору. Породица га је послала „да служи дванаест година у златарском занату по обичајима који су тада владали”.¹¹ Луштитичанин Милош Пророк даје сина Ивана мајстору Милку, златару, 1398. године да му служи у његовом занату. Отац Милош је јамчио читавим својим имањем да ће његов син вјерно служити и да му неће направити никакве штете.¹² Из ова два примјера видимо да су Луштитичани слали своје синове да изучавају занате врло рано, а свакако и касније, не само за златаре, већ и за коваче, постоларе и друга потребна и корисна занимања, али у скученим луштитичким условима од заната се није могло живјети. Зато су занатлије са Луштице најчешће напуштали свој крај и посао настављали у градовима, нарочито Котору, гдје су углавном и изучавали занате.

Поморство

„Море је било одувјек богат извор привреде за народе који су знали да се њиме користе. Историјска је чињеница да приморски народи пропадају, ако не знају да се морем користе”.¹³ Житељи Луштице су од најстаријих времена били упућени на море бавећи се тешким поморским пословима на галијама и једрењацима. Те су послове веома вјешто и храбро обављали, па их је зато Симо Матавуљ назвао „морнарима по крви”. Посебно је за њих био значајан период млетачке доминације Боком, јер је „у раздобљу од 90 година (XVII вијек) било 54 капетана и патруна, 10 бродова и одговарајући број морнара” (овај податак се сигурно односи и на Кртоле).¹⁴ Први писани траг о поморцима из Луштице наводи Максим Злоковић у свом истраживању о поморству Луштице и везује га за 4. фебруар 1443. године, а односи

---

¹¹ Максим Злоковић: „Развој занатства на територији Тиватске општине и луштитичког полуострва XV-XVII в.”, Бока 20, X-Нови 1988.

¹² Ристо Ковијанић: „Златар Милко из Новог Брда (савременик Новака Ковача”, Бока I/69.

¹³ Нико Луковић: „Постанак и развитак трговачке морнарице у Боки Которској”, Бгд. 1930.

¹⁴ Максим Злоковић: „Прилози за историју поморства луштитичког полуострва”, ГПМК XI/63.

се на Стојка Брњишића који је од Николе Рога из Улциња најмио копол са једром и четири весла за своје потребе.

Други најстарији податак потиче из 1458. године, а у вези је са Луштитчанима Радославом Љумотићем и Љубишом Радосавићем који су од Марка Бона из Венеције закупили један копол (мањи једрењак са унакрсним веслима) на годину дана. Из истог периода помиње се и Радић Вукојевић као морнар на которским једрењацима, ратним бродовима, и низ других морнара из Луштице.¹⁵

У периоду млетачке управе за поморце је посебно била корисна трговина житарицама из Албаније. Тако 1574. године Пераштани уговарају са Луштитчанином Николом Лаловићем транспорт жита из Родонија у Албанији, бродом једног перашког патруна.¹⁶ „Понекад су Луштитчани узимали на шловидбу которске фрегате за довоз арбанашког жита”.¹⁷ Из истих извора потиче и податак да је Лука Замбела (вјероватно касније Замбелић) превозио просо за Корчулу. Године 1620. склопио је уговор о зајму новца за довоз житарица из Албаније, а користио је цаватске тартане, да би из Валоне превозио просо за Далмацију. На истом послу помиње се 1677. године и неки Вуко Канчевевић из Луштице. Промет арбанашким житом био је скопчан са великим ризиком, услијед сталне опасности од улцињских гусара, који су били претежно алжирског поријекла.¹⁸

Према писању турског путописца Евлије Челебије (1664. год.) сазнајемо да су у вријеме турског владања дијелом Боке, по злу познати турски пирати (гусари) већином користили херцегновску луку за стационарање својих једрењака, јер је „под турском влашћу Херцег-Нови био поморска база и центар муслиманског корсарства у средњем дијелу Јадрана”.¹⁹ Одатле су редовно испловљавали ради пљачкања туђих једрењака и прекоморских медитеранских крајева. У повратку, ако је лов био мршав, знали су неопажено да уплове у луку Пунто Росе и изврше насиља и отимачине.²⁰ Осим тога гусари су вршили и многобројне заплијене бродских терета у самом Заливу, па је било потребно доста времена и умјешности да им се Бокељи, посебно Пераштани, успјешно супротставе својим лађама са посадом састављеном од храбрих хајдука и ускока.

¹⁵ Ристо Ковијанић: „Једрењаци которске луке 1461-1470.”, ГПМК 1967.

¹⁶ Богумил Храбак: „Бокељи као набављачи арбанашког жита 1480-1700.”, Бока 20/88.

¹⁷ IA Котор, SNL XXII, 336 од 17. XI 1601.

¹⁸ Богумил Храбак: „Новљани и улцињски гусари”, Бока 13-14, X-Нови 1982.

¹⁹ Богумил Храбак: „Херцег-Нови у доба пропасти Млетачке републике и Наполеонових ратова”, Бока 23, X-Нови 2003.

²⁰ Евлија Челебија: „Путопис”, Сарајево 1979.

На дан 26. априла 1706. године свој долазак једрењаком у Херцег-Нови пријављује луштитчки патрун Нико Лучин (De Luka), који стиже из Валоне са теретом тврде смоле.²¹

Из периода млетачке управе Луштицом, односно времена највећег процвата бокелског поморства, познатих помораца, патруна и капетана, било је из већине тадашњих луштитчких породица, а морнара такорећи из сваке куће. Од капетана и патруна помињу се: Мижевићи, Лакетићи, Беговићи (Бего), Калуђеровићи, Тројановићи, Јановићи, Радовићи, Ђурашевићи, Рашковићи, Митровићи, Кршанци, Трипиновићи, Маровићи, који су пловили једрењацама различитих типова и величина, скоро свим морима свијета, а најчешће Средоземљем. За већину од ових породица сачуван је по неки карактеристичан детаљ из тог периода, о којима је изворно писао Максим Злоковић, па ћемо и ми неке од Максимових података истаћи, наравно без претезије да су то и најбољи примјери.

За Мижевиће, који су живјели у Радованићима, постоји предање да је из њиховог братства било девет поморских капетана, а да је братство настало из племена Безмужевића, односно од војводске куће Безмужевића, о чему свједочи грб на гробници Мижевића пред Црквом св. Николе, као и развалине једне старе куле у Радованићима. Међу поморцима Мижевићима посебно се истицао капетан Гаврил Мижевић власник бригантина „Св. Спиридон”. Иако их је било крајем XIX вијека шест кућа, већ дуго тог братства нема на Луштици.

Братство Калуђеровића из Клинаца у том периоду је имало највише поморских капетана, патруна и других значајних људи и привредника, међу којима се посебно истицао „као врло вјешт трговац, угледан човјек и добар привредник” капетан Гаврило Калуђеровић, који је дуго био стални члан Суда добрих људи Луштице.

И у породици Јановић из Мркова било је такође више поморских капетана, о томе најбоље свједочи запис на зиду у Цркви Св. Петке у Мрковима гдје се помињу по именима дванаест Јановића као капетани. Сем тог записа у цркви има њихових имена на поклоњеним иконама. У овом селу налази се позната кула Јановића, грађевина на три спрата са пушкарницама и конобом у приземљу.

Тројановићи из Забрђа су били позната поморска кућа, из које је било више капетана и других значајних људи у Луштици. Тако се капетан Ђуро Тројановић дуго налазио на челу Суда добрих људи код рјешавања многих спорова у Луштици, а капетан Стјепо Тројановић био је једно вријеме начелник луштитчке општине.

²¹ АХН, Ф 25, ст. 182.

Из Забрђа су и поморски капетани Митровићи, који су кроз читав XVIII вијек дали знатан допринос развоју луштичког поморства. Капетан Вуко Митровић једно вријеме је био стручни процјенитељ бродова у херцеговској луци.

Падом Млетачке републике (1797. год.) и познатим догађајима који су Боку задесили почетком XIX вијека, дошло је до постепеног опадања поморске привреде у читавој Боки. Доста бокелских патруна, капетана и осталих помораца упутило се тада у Црно Море да плове под руском заставом, нарочито послије повлачења Руса из Боке. Коначним доласком Аустроугарске прилике се колико толико стабилизују и поморска привреда поново стаје на своје ноге. Најупорнији поморци из луштичких капетанских кућа, који нијесу напустили Боку и отишли у Јужну Русију, посебно Тројановићи и Калуђеровићи, наставили су своју традиционалну дјелатност у новим условима и поново развили пловидбу и трговину. Тројановићи су постали и патруни куповином једрењака. У њиховој флоти налазили су се бригантин „Син”, барк „Тројано”, барк „Теодосија”, брик „Осветитељ” и други. Капетан Божо Тројановић, поред заповиједања једрењацима других патруна, био је власник и заповиједао барком „Теодосија” од 429 тона носивости, који се тада сматрао великим бродом. Калуђеровићи, такође постају патруни више једрењака којима сами управљају, међу њима су били бригантин „Конте Бојковић”, бригантин „Лемнос”, барк „Александрија” и др. Од капетана и патруна Калуђеровића из тог времена посебно се помиње Петар Калуђеровић „... који се, поред способности у навигацији и поморској трговини, истакао својим јунаштвом и родољубљем”.

У међувремену појављују се нове или обнављају старе поморске породице међу којима посебно мјесто заузимају Кршанци из Клинаца, Замбелићи из Радованића и Паландачићи из Бабунаца, односно Роса. Братство Кршанаца постаје једно од најачих у XIX вијеку по броју својих капетана, заповједника разних врста једрењака, међу којима је била и нава „Јелисавета” носивости 534 тоне, са 15 људи посаде и 10 топова, којом је заповиједао капетан Јован Кршанац (1853. год.). Једрењак нава са три јарбола из друге половине XIX вијека, један је од последњих представника наших једрењака, који је пловио по свим морима свијета.

Почеци пропадања бокелског поморства поклапају се са временом постепеног преласка поморског саобраћаја на бродове са челичном конструкцијом и парним погоном (1860-70. год.). Бокелски капетани и патруни, са својим конзервативним назорима, нијесу хтјели одмах да уоче предности нове технологије, па их је то водило безнадежно у

пропаст. „Посебан начин живота на једрењацима, непрестана борба са елементима мора, сталност у погледима на живот и свијет, створили су у Бокелјима особите карактере, који се нијесу хтјели прилагодити новим захтјевима. Као што су стари витезови презирали пушку, којом и рђа може да убије јунака, тако су и ови морски вукови омаловажавали парне бродове, који су њих врсне и стручно спремне поморце мало по мало потискивали са овог поља...”²² Томе је још допринијела и политика аустроугарске која је форсирала луку Трст и у њој основала велику поморску компанију и осигуравајуће друштво „Аустријски лојд” (код нас познат као Тршћански лојд). Избацили су једрењаке и у употребу увели параброде. У таквој незавидној ситуацији почиње сељење бокелјских помораца у друге земље и градове ради сигурнијег запослења и боље зараде. Од Трста, преко Цариграда, Суеца, Црног Мора, осталих земаља Медитерана, до Јужне Америке и Аустралије наши су поморци били на гласу свуда гдје су дошли по својим способностима и поштенom раду, како на бродовима тако и на разним лучким пословима. Међу њима су у знатном броју били и Лушћичани, поморски капетани и морнари, од којих посебно мјесто заузимају капетан Петар Замбелић за своје велике заслуге истраживача и поморског стручњака чилеанске трговачке и ратне морнарице. „Он је био дуго година најпознатији водич бродова на путу од Фокландских острва, кроз Магеланов мореуз, до Валпараица. На том опасном путу, пркосећи олујама које су сталне и језиве, капетан Петар је пронашао и испитао многа острва, пролазе и морске дубине које до тада нијесу биле убиљежене на навигационим картама. Важио је као најбољи познавалац јужно-америчких вода и навигатор обеју обала, атланске и пацифичке и као такав ушао је у поморску историју као истраживач непознатих морских предјела... Може се слободно рећи да су савремене навигационе карте читавог овог подручја резултат истраживања и научног рада кап. Петра Замбелића. Он је нестao приликом једне научне експедиције у јужним водама Tierra del Fuego (Огњена земља.), јужно од Усхуаиа, 1907. год. Уосталом, таква је била судбина многих бокелјских помораца који су нестали у свим морима света. Република Чиле достојно је оплакала његову смрт. Једна од главних улица Пунта Аренаc носи име кап. Петра Замбелића”.²³ Бокелјски поморци су дали велики допринос у оснивању и развоју јужно-америчких националних морнарица, јер су дјеловали као пионири, односно први организатори поморства

²² Нико Луковић: „Водић кроз Боку Которску”, Београд 1953.

²³ Предраг В. Ковачевић: „Историја бокелјског поморства”, Котор 1967.

у тим земљама и водама. Без обзира што се не ради о Луштитанину, овдје се мора поменути још један велики Бокелј тог времена, врло цијењен у Аргентини, то је капетан Милош Вукасовић из Дражин врта, који је у Аргентини основао најаче поморско друштво „La Platense” и као родољуб у њему запошљавао своје земљаке. Био је и обличан конструктор бродова, а као „врло послован човјек, врло утицајан у привредним круговима Јужне Америке, велики патриота и Словен; био је почасни руски и црногорски конзул и предсједник енглеског поморског друштва за осигурање бродова”.

У рату за ослобођење Грчке (1821-28. год.) борили су се многи Бокелји, међу којима је било доста поморских капетана и морнара.

Свакако да је међу њима био најпознатији Васо Брајевић из Мојдежа, чувени јунак и ратник, који се прочуо својим подвизима у бици код Коринта. „Међу грчким устаницима је био познат као *Vasos Mavrovunotis* (Црногорац)”. Према истраживањима Предрага Ковачевића у том рату се нашао и капетан Глигор Маџор из Луштице, а вјероватно није био једини добровољац Луштитанин у том часном устанку, у борбама на мору и копну, а највише на мору против турских ратних једрењака (фуста).

Остала занимања

Становници Луштице, поред поморства, бавили су се и другим корисним пословима на свом полуострву, а посебно маслинарством. Захваљујући флишној подлози (седимент пјешчара, глине и лапораца) маслина је одвајкада одлично успјевала на Луштици и била један од најважнијих извора прихода за њено становништво. Познато луштитчко уље, нарочито од маслине жутице, није имало премца у овим крајевима. Маслинаде су прекривале највећи дио полуострва и биле пажљиво гајене, а свака је кућа имала свој млин. У вријеме бербе упомоћ су стизали берачи и из других сиромашних крајева Боке. Откуп уља вршен је у Росама, гдје су постојала велика пила (каменице) за његов смјештај. Према подацима у списима Луштитчке општине родне 1928. године извезено је 36 вагона уља, а по подацима за 1936. годину било је још око 98.700 стабала маслина.²⁴ Одатле се уље бродовима транспортовало на разна тржишта. Колики су значај придавали овој привредној грани види се и по томе што су Луштитчани, једини у Боки, имали вјерске обреде које су у част маслине обављани у маслинадама.

²⁴ Архив Херцег-Новог, Фонд Луштитчке општине.

Шкропили су стабла маслина светом водицом и носили литије кроз маслинаде да би им, по народном вјеровању, маслине што боље родиле. *Литије* су се „одржавале на Ускрс, одмах послје служења у цркви, одакле су поворке кретале и обилазиле маслињаке, пролазећи кроз сва села на Луштици. Појединци су прије Ускрса, на Цвијетну недјељу, преносили уље са цвијећем у посебним посудама кроз маслињак, да би, пошто га обиђу, отишли у цркву гдје су то уље остављали као завјет”.²⁵

Поред скромног бављења земљорадњом и сточарством, гдје је ограничавајући фактор био недостатак воде, јер Луштица нема ни једног природног - живог извора, већ само воду кишницу, виноградарство је давало добре и квалитетне приносе, па су се понекад и маслине крчиле да би се садила винова лоза. Ипак су неки луштитички производи били веома познати, цијењени и тражени на ширим просторима Медитерана. Ту се првенствено мисли на луштитички пршут (шунку) који је био изузетног квалитета, а доспијевао је и на трпезе енглеског двора. Затим је на страна тржишта ишло познато луштитичко вино, којег је у прошлости било толико да су га понекад морали и пролијевати у недостатку судова, јер је у истим требало похранити нови род. Тако је било све до пред крај XIX вијека када је почела опште привредно пропадање полуострва, а винограде је тада скоро уништила филоксер, болест од које тада није било ефикасне заштите. Поред лозове ракије, Луштитичани су производили ракију од плодова магиње, тзв. „магињачу”, која је опет њихова посебност и доброг је квалитета. Од повртларских култура највише се гаји боб, махунарка велике енергетске вриједности. Боб је било уносно садити, јер као биљка раног прољећа није захтјевао наводњавање, па га је било у великим количинама, односно и за продају. Осушена зрна су се мљела у жрвањ и од њих се правио хљеб. Кромпир се у Луштици почео гајити 1825. године. Од природних некултивисаних биљних формација на Луштици је успијевао бухач („буварица” у бокељском жаргону) из чијих се цвјетних главица справљао прах који је био ефикасан за тамањење штетних инсеката, па је имао значајну прођу на тадашњем тржишту. Зато су ту биљку, поред искоришћавања из природних станишта, једно вријеме и узгајали.

Такође се доста користио пелим, ловоров лист и плод рогача. Од домаћих животиња се највише гајила коза, јер како нас народ каже „лози и кози најмање воде треба”. Затим су гајили говече, али је било посебно важно гајити прасад ради производње познатих луштитичких

²⁵ Драгана Мажибрада: „Млинарство у Боки Которској”, Бока 12, X-Нови 1980.

пршута.²⁶ Друга специфична занимања становништва била су вађење луштичког украсног камена и производња креча. Вађење украсног камена из једног кречњака, „луштичког мермера”, званог „сјемењак” по томе што су фигуре на углачаном камену личиле на сјеме, дуго је трајало. Производња украсног камена посебно је била актуелна у XVII, XVIII и XIX вијеку. Њиме су, поред бокелјских, биле украшаване палате Дубровника, Венеције и других медитеранских градова.²⁷ Кроз дуги временски период, а да се зна још од прве половине XIV вијека, па све до шездесетих година XX вијека, производња креча (клака) била је уносно занимање Луштичана. Клачине су се градиле и палиле на многим мјестима, нарочито у близини обале и главних комуникација, а трагови неких клачина и данас су видљиви. Био је то изузетно тежак посао који се обављао у љетњем периоду године. Процес је трајао око три седмице, а састајао се од непрекидног сагоријевања велике количине дрва у каменом - кречњаком гротлу саграђене клачине. Обично се добијало до 10 вагона негашеног креча, који је имао велику прођу на тржишту. Први писани помен о печењу креча на Луштици потиче из 1335. године, а везује се за каменара Милена Богдановића.

О МИГРАЦИЈАМА

Већина истраживача Луштице, поред осталог, писали су и о миграцијама овог краја, посебно о емиграцијама у приморске градове Медитерана и прекоморске земље, (С. Накићеновић, М. Злоковић, Б. Храбак, М. Црнић-Пејовић и други). Нешто од тога је већ истакнуто у овом раду кроз претходна поглавља, па ћемо наше излагање зауставити само на једном једином примјеру, помало заборављеном, а веома интересантном. Миграција овог краја нијесу биле искључиво усмјерене ка Медитерану и прекоморским земљама. Луштичани су одлазили и у унутрашњост наше земље, проналазили погодне просторе и тамо се за стално насељавали. То најбоље илуструје етничка веза између луштичког и ваљевског села Клинци. Из луштичких Клинаца одселио се, половином XVII вијека, калуђер Теодор и добио службу у цркви Петници код Ваљева. Он је касније тамо довео и неке своје рођаке, а ови опет своје и тако се на ненасељеној земљи засновало читаво насеље Луштичана. Одмах су свом селу дали име старог завичаја -

---

²⁶ Глиго Одаловић: „Могућности за развој туризма на полуострву Луштици у Боки Которској”, Бока 9, X-Нови 1977.

²⁷ Саво Накићеновић: „Бока - антропогеографска студија”, Етнографски зборник књ. XX, Београд 1913.

Клинци. Пренијели су и неке локалне називе из луштичких Клинаца, као што су Веље брдо, Студена вода, Крушка, Њиве, Црвена вртача и друга. Села су чак и у топографском погледу слична, оба су на присојној падини и дијеле се на Горње и Доње Клинце.²⁸ Ваљевски Клинци су потом примили нове досељенике из других крајева, али су провобитно име и локални називи пренесени из Луштице остали. Оваквих случајева преношења најбитнијих топонима, а првенствено имена села из старог краја било је више, а посебно код досељеника из Црне Горе и Херцеговине.

ИЗ КУЛТУРНОГ НАСЉЕЂА

Детаљно описати културно наслеђе Луштице био би обиман рад, као и већине поглавља овдје поменутих, посебно поморства, па ћемо се осврнути само на неке појединости од општег значаја, без претензија да смо и најбоље одабрали.

У вријеме свог боравка у манастиру Савина (1825. г.), ради школовања код учитеља Троповића, Петар II Петровић - Његош је обилазио крајеве и села херцеговске општине и тако се упознао са многим људима тога времена, а са некима се и спријатељио. Плашећи се за живот свог ученика учитељ Троповић је често, онима који су се интересовали за малог Рада, представљао га као Бокеља из Луштице. Учитељ га нигдје није пуштао самог, без пратње, а најчешћи пратиоци били су му старији ученик Петар Достинић и црквењак. „а овом двојицом Његош је неколико пута ишао у прошњу, у Луштицу, гдје је по цио дан ишао са њима од куће до куће. Увече би одседао код попа Ника Калуђеровића, пријатеља, који је био ожењен од Петровића са Његуша. Код њега је знао да проведе као гост и по три и четири дана”.²⁹

Луштичани, браћа Владимир и Урош Тројановић, старином из Забрђа, живјели су у Росама, док им је отац био поморски капетан и пловио на једрењацима „Добра Милиа”, „Барба Стефано” и „Добра Милица”. Браћа Тројановић били су први забиљежени пјесници родољубиве поезије из луштичког краја. Када им је отац, капетан Иво, оставио поморски посао половином XIX вијека, са супругом Ђурђином и оба сина иселио се из Роса у Дубровник, а урадио је то ради успјешног школовања својих синова. Браћа Тројановић су до краја живота живје-

²⁸ Љуба Павловић: „Етничка веза између Клинаца у Боки Которској и ваљевских Клинаца” Гласник географског друштва књ. VI, Београд 1921.

²⁹ Саво Вукмановић: „Петар II Петровић - Његош у Херцег-Новом”, Бока 13-14, X-Нови 1982.

ли у Дубровнику, завршили су високе школе и писали поезију. Владимир је завршио школе за љекара и као виђени Дубровчанин постао народни посланик у Далматинском сабору у Задру, а Урош је био правник и аутор више родољубивих пјесама, од којих је најпознатија била „Бокелска ноћ”, због чије је садржине, као и због својих политичких ставова и убјеђења, био прогањан од аустроугарских власти и дуго тамновао у дубровачким затворима.³⁰

Култура живљења у прошлости Луштице представља изузетну вриједност овог краја и носи посебан печат медитеранске стварности. Томе су највише допринијели луштички поморци који су у свој крај доносили многе новине из развијенијих и културнијих средина, а понеку су успјели ту и да пласирају у интересу бољег и савременијег живљења. Поред тога поморци су доносили дома разноврсне кућне и украсне предмете, те карактеристичне појединости из многих прекоморских земаља, па они који су још опстали по луштичким старим домовима представљају високо вриједне и значајне културолошке раритете. Тако да преостале луштичке старе куће из доба привредног просперитета Боке (XVIII и XIX в.) касније оправљане али не и преправљане, представљају праве мале етно музеје са посебним антропогеним, културолошким и амбијенталним вриједностима. Спратне куће са каменим фасадама медитеранског типа, са крововима на ластавицу и видioniцама у поткровљу, са шалама и собама на спрату и конобама у приземљу, биле су примјер нове руралне архитектуре. Испуњено свим оним предметима који их чине посебним: у конобама подијељеним на два дијела (у једном млин за маслине и камена пила за уље, у другом дијелу бачве и демицане за вино, огњишта (са комострама, трпјељима, пријењама и сачевима, (мушјере и друга опрема), на спрату шале и собе, а у шалама вриједне старине (кома, огледала, лустери са петролејкама, старе иконе, столови и столице) и старе слике својих познатих предака. И све то у амбијенту дворишта са бистјернама, гумнима, пижулима, тарацама и одринама и стајама. Све опкољено бујном вегетацијом, у којој се истичу корисне биљке ораси, мендули, дуње, мурве и друге. Зато је обилазећи Боку, па и Луштицу, француски књижевник и путописац Гзавије Мармије још 1883. године оставио бројна и значајна запажања, међу којима и ово: „У цијелини и у појединостима, ово је један од оних задивљујућих призора које човјек има срећу да посматра и који у души остављају дубок траг”.³¹

³⁰ Новак Р. Миљанић: „Пјесници браћа Тројановић из Роса”, Бока 4, Х-Нови 1972.

³¹ Гзавије Мармије: „Писма о Јадрану и Црној Гори”, ЦИД, Подгорица 1996.

Школе

Прве народне школе у Луштици оснивају се у другој половини XIX вијека, послје доношења аустроугарског државног закона (1867. г.) којима се у школама уводи наш народни језик, што је утицало на убрзани развој основног школства по бокелским селима. Прије ових школа у многим мјестима Боке су постојале школе на талијанском језику, које су због енергичног противљења становништва (родитељи су дјеци најчешће забрањивали да иду у те школе) постепено укидане.³² И у Луштици је постојала таква школа која је укинута школске 1846/47. године. Прва народна основна школа основана је и отворена у Клинцима 1878. године, да би друга била отворена већ следеће 1879. године у Радованићима, а трећа (као помоћна) у Крашићима 1912. године. „Учевна помагала састојаху из црне плоче, и књига: буквара, часловца и псалтира”.³³ Пошто се тада по селима до правог учитеља врло тешко долазило, учитељима су у почетку постојали иоле писмени људи у селу или околини, а најчешће писменији попови.

---

³² Славко Мијушковић: „Борба за српски језик у Котору у вријеме Аустријске владавине”, Историјски записи 1/56. ст. 12.

³³ Андрија Лазаревић: „Развитак пучког школства у Боки Которској”, Бокелска штампарија у Котору 1912.

Gligo ODALOVIC

FROM THE PAST OF LUŠTICA

Summary

Luštica peninsula forms a special natural and environmental entity within the complex of the Bay of Kotor, as I stated in my previous papers. This time I am presenting a short review of the history of Luštica from the earliest time, based on archaeological findings of material culture from prehistory till the 20th century. Particular traces were left by early men (stone ax), the Illyrians (tumuli, hill-forts), the ancient Greeks (Punto Roza), the Romans (Arza) and the Slavs (sacral monuments). With the exception of the Osmanlis and the Bosnian state. all the other empires which during the history ruled the Bay of Kotor were also the rulers of Luštica.

The second part of the paper deals with the occupation of the people of Luštica in the past, so it treats the rare crafts, seafaring (with special review of the old maritime families and their vessels), and other specific occupations (olive- growing, grape-growing, herb-collecting and medical application of herbs, production of decorative stone objects and lime production). Seafaring certainly takes the first place in the complete medieval life of the people of Luštica and presents the pride of their local history.

The last part of the paper presents a few details on migrations and cultural events.

It deals with a migration undertaking of the people of the Luštica village Klinci who moved to the region of Valjevo (Serbia); several examples of cultural heritage (Njogoš in Luštica, brother poets Trojanović); culture of living in the conditions of typical Mediterranean environment. The paper ends with a short survey of the first public schools on Luštica (Klinci and Radovanići).